

KAVRAM TANIMLAMALARI

Doç. Dr. Nilgün ÇELEBİ

Bu yazı sosyolojide kullanılan kimi kavramların tanımlanması ile ilgili olup, sosyologlarımız arasında ortak bir dil geliştirilmesi gereğine işaret etmek için kaleme alınmıştır. Yazı kavram kargaşasının yol açtığı kaygının giderilmesi için girişilen bir arayışın ürünüdür.

Her ne kadar, bilimsel doğruların belirli bilimsel toplulukların temel sayılıları ve ön kabullerinden oluştuğu ve bundan başka bir şey olmadığı yönündeki tezlere katılmıyorsak da (ki bu görüş sahipleri konvensiyonalistler olarak adlandırılmaktadır), gerek bilimsel çalışma anlayışının varlığının bir göstergesi, gerek bilimsel çalışmaların niteliğinin geliştirilmesinin bir aracı olarak, bilimsel topluluğun kurulmasını gerekliden öte zorunlu görmekteyiz. Bilimsel topluluk belirli bir bilimin belirli bir alt dalında uzmanlaştığı kabul edilen kişilerin oluşturduğu özel bir gruptur. Bilimsel topluluk üyelerinin o alt daldaki bilgi birikimine derinlemesine nüfuz etmiş olmaları, o dalın konusunu teşkil eden gerçekliğin gerek olgular dünyasında gerek kavram dünyasında hangi düzlemlerde konumlanabileceğim görebilmekte olmaları, bu gerçekliğin gözlemlenebilme ve kavranabilme açılarından, en azından haberdar olmaları ve her bir düzlem ve açı için gerekli ve uygun olan yöntemin ne olduğu ve bu yöntemin nasıl uygulanması gerektiği konusunda geliştirilmiş belirli ortak ölçütlerin yerindeliliği ve kullanılabilirliği üzerinde düşünmüş olmaları beklenir. Bilimsel topluluk bir bilim dalındaki ortak görüşleri savunan kişilerden oluşan bir akım veya okuldan çok daha farklıdır. Bilimsel topluluk üyelerinin, farklı akım veya okullara mensup olsalar dahi, bir diğerlerinin görüşlerini bilim dışı olarak değil fakat aynı bilimin konusu ve yöntemi için geliştirilmiş farklı birer anlayış ve kavramsallaştırma örnekleri olarak görmeleri gerekir. Böyle konumlandığında, bilimsel topluluğun mevcudiyetinin göstergesinin, topluluk üyeleri arasındaki iletişimde kullanılan tanımlanmış kavramlar, terimler seti olduğu ileri sürülebilir.

Öte yandan, bilimsel bilgi üretimi sosyal bir etkinliktir. Bilimsel bilgi üretiminin sosyal bir etkinlik olması, bilim adamının üretiminin, sosyal yaşam içindeki bilim dili dolayısıyla bilimsel bilgi olarak nitelendirilme-

sinin sonucudur. Bilimsel bilgi sosyaldır ama bilimsel bilgi sosyalliğini bizatihi "bilimsel bilgi sosyaldır" önermesinden ya da toplum içinde üretilmiş olmasından almaz. Tersine, bilimsel bilgi, bilimsel bilgiler ağı içinde öyle tanımlandığı için, bilimsel bilgi olur ve bu nedenle de sosyaldır. Bu nokta bizi bilginin içinde tanımlandığı, adlandırıldığı ağı dikkate almaya götürmektedir. Bilimsel bilgi ağı ya da yumağı toplumun sonsuz sayıdaki ilişki ağlarından belirli biridir ve bilimsel topluluk üyelerini birbirine bağlayan da bu ağıdır. Bilimsel topluluk üyeleri arasında böyle bir ilişki kurulamamışsa, bilimin de, bilimsel bilginin de, bilim adamının da varlığından söz etmek oldukça güçleşir. Çünkü, yukarıda belirtildiği üzere, bu adlandırmalar ancak ve ancak yine sosyal karakterli olan belirli bir ilişki ağı içinde yapılabilmektedir. Bu bize, bilim adamlarının birbirleriyle, ürünlerinin adlandırılmaları sayesinde, iletişim kurduklarını göstermektedir. Ne var ki bu adlandırma sürecinde belirleyicilik ne tek başına bilginin üreticisi olanda, ne tek başına üretilmiş olan bilgiyi alan karşıdaki bilim adamındadır. Üretilmiş bilginin kimliğinin belirleyicisi bilgiler ağının ta kendisidir. Bilgiler ağı ya da yumağı o bilim dalında daha önceden üretilmiş ve ad'a kavuşmuş, kimlik edinmiş bilgilerin aralarında oluşturdukları bir bağ olup, yeni üretilip aralarına fırlatılan bilgilerin kendilerine uyup uymadığının, kendi aralarındaki ağın bir eksikliğini giderip gidermediğinin, ya da artık kendileri doymuş ise, kendilerinden bir üst düzlemde yer alıp alamayacağına kararının verildiği bir alandır. Klasik iletişim kuramcıları mesajın şifresinin alıcının zihninde, en fazla alıcının kavram dünyasında çözüldüğünü sayılırlar ve sağlıklı bir iletişimin alıcı ve vericinin kavram dünyasındaki girişimin gücü oranında gerçekleştirilebileceğini ileri sürerler. Mesajın (bilginin) iletildiği ortama merkezi rol yükleyen iletişimciler ise ortamı "iletişim ağı" olarak değil ama bir instrumen olarak tanımlamak eğilimindedirler. Oysa, buradaki ele alınışı ile mesajın, bilginin ortamı, bilgi ağının kendisidir ve bu bilgi ağı, o ağın öğeleri olan bilgileri üreten kişilerin gerek öznel niyetlerinden gerek kavram dünyalarından değil fakat doğrudan doğruya, hangi niyetten kaynaklanırsa kaynaklansın ve/veya hangi kavram dünyası içinde anlam kazanmış olursa olsun, o ağı fırlatılmış olan ve o ağ içinde o ağın yapısı tarafından bir yere oturtulmuş önceki bilgilerden oluşmaktadır. Bu nedendir ki kimi bilgiler üreticilerinin hiç de yönelmediği hedeflere ulaşarak üreticilerini aşarlar, kimi bilgiler yıllar sonra bambaşka bir ağ içinde anlam kazanırlar: Ricoeur'un söylemin ya da eylemin anlamının açık olduğunu, yüzyıllar sonrasına seslenebileceğini belirtmesi gibi. Ancak Ricoeur için söylemin ya da eylemin anlamı yine de muhatapça, ki bu muhatap yıllar sonra da çıkabilir, kurulur. Ricoeur'u yorumlayan Rabinow ve Sullivan'ın şu sözleri Ricoeur hakkındaki düşüncemizi pekiştirir (1990:9):

Bir yazan onun kendini anlayabileceğinden daha iyi anlamak, onun söyleminde içkin olan ve kendi varoluşsal durumunun sınırlı ufklarının ötesine taşın açıklama gücünü anlamak ve sergilemek demektir.

Oysa, bu yazıda söylenen, söylem ya da eylemin anlamının muhataplarınca kurulması değil tersine, söylem ya da eylemin anlamının söylem ya da söylemin adlandırılma düzlemi olan ortamda belirlendiği ve bu belirlenmiş anlamın, bir adım sonra muhatap tarafından algılanıp muhatabın kavram dünyasına o anlamı ile, o kimliği ile dahil edildiğidir. Bundan dolayıdır ki bir eylemi, söylemi, mesajı, tanımı anlamak demek sadece onu kendi kavram dünyamız içinde bir yere yerleştirmiş olmamız demek değil fakat öncelikle onun ait olduğu bağlam içindeki yerini görmek ve o bağlamı ile birlikte kendi kavram dünyamız içinde ona -bir yer ayırmak demektir. Ve bu nedenle de bizim kavram dünyamız, oluşturucu öğeleri birbirleriyle bağlantılı bir dünya olmayıp, farklı anlam yapılarının, farklı bağlamların, farklı düzlemlerde yer aldığı bir dünyadır ve yine bu nedenle farklı paradigmaların bir diğerinin yerini almaları eski paradigmaların savunucu ve uygulayıcılarının ölümüyle değil fakat eski paradigma içinde yetişmiş olanların kavram dünyalarının çeperlerini daha da genelleştirmeleriyle, zihinlerinde yeni anlam yapılarına yeni yerler açmalarıyla gerçekleştirilir.

Bu genel açıklamaların ışığında yeniden bilimsel topluluğa döndüğümüzde, bilimsel topluluğun bilimdeki yerine ilişkin neler söyleyebiliriz? Yukarıda bilimsel topluluğun ortak bir bilim dilini paylaşan bilim adamlarından oluştuğu ifade edilmişti. Bir başka deyişle, bilimsel topluluk bir kez üretilip bilgiler ağına fırlatılmış olan bilgilerin o ağ içindeki konumları, düzlemleri, bağlantıları ve işlevleri hakkında çeşitli yargılara, kararlara, değerlendirmelere sahip kişilerin oluşturduğu bir topluluktur. Bunların bir topluluk oluşturması, birbirine benzer, yakın veya eş yargılara, kararlara, değerlendirmelere sahip olmalarından değil fakat ilgi alanlarını, bu yargılarını, kararlarını, değerlendirmelerini yönelttikleri 'bilgi ağı'nın teşkil etmesinden dolayıdır. Ve yine bundan dolayıdır ki, bilim adamları ortak bir dili paylaşırlar derken kast edilen bunların ortak yargılara, değerlendirmelere sahip olmaları değil, ki bu halde okul olur, fakat bilgiler ağının oluşturucusu olan bilgilerin konumu, düzlemi, bağlantıları, işlevleri hakkında konuşuyor olmalarıdır. Sözelimi "sosyal olayların bireyler üzerinde baskıda bulunduğu" Durkheim'a göre bilimsel bir bilgidir ama bu ifade ne kendiliğinden ne Durkheim öyle dediği için, ne Durkheim'ın okuyucuları Durkheim'ca ikna edildikleri için, ne holistik yaklaşımlar yapıları bireylerin üstüne yerleştirdikleri için, bilimsel bir bilgidir. Ama "sosyal olgular bireyler üzerinde baskıda bulunur" önermesi, o dönemdeki bilimsel bilgi ağındaki diğer önermeler arasına uyduğu için, mevcut bilgi ağında abes kaçmadığı için, kendisiyle bağlanabilecek başka önermeler zaten var olduğu için, bilimsel bilgi olarak etiketlenmiştir. Ve, sosyal olguların bireylerin eylemlerinden ayrılamayacağını, olgunun eylemin hemen ucunda olduğunu, eylem kesildiği anda olgunun da kaybolacağını sayıltılayan aksiyonel yaklaşım taraftarlarınca, Durkheim'ın önermesi farklı bir dünyanın betimlenmesi olmayıp, sadece sosyal olgulara farklı bir bakışın ürünüdür ama yine de bilim içi bir bilgidir. Aynı durum aksiyonel yaklaşımın önermelerinin holistik yaklaşım taraftarlarınca değer-

lendirilmelerinde de geçerlidir. Her iki taraf da bilim adamıdır, bilimsel bilgi üretimiyle ilgilenmektedirler ve bilgi ağının gelişimine katkıda bulunmak umuduyla bilgi üretmekte, üretilen bilgiyi o bilgi ağının gelişim düzeyini gözönüne alarak eleştirmekte, değerlendirmektedirler. İşte, bu gözönüne alınan gelişim düzeyi, üretilen bilginin kendisine layık olup olmadığı, kendisine uyup, uymadığının mihenk taşıdır. Bir kavramın bir bağlantının, bir ilişki tarzının tanımlanması, adlandırılması, bir kimliğe kavuşturulması bilgi ağının içinde gerçekleştirilir derken, kast edilen işte budur.

Bu, makale için uzun ama konunun açıklştırılması için kısa girişten sonra, sosyolojide kullanılan bazı kavramların tanımlanması ve böylece sosyologlarımız arasında ortak bir dil geliştirilmesi arayışı şeklinde ifade edilen konuya yeniden dönüldüğünde, belki ilk anda akla, kavramların tanımlanmasının, tanımlanma bilgi ağında yapıldığına göre, bilim çevrelerinin uğraşısı olarak görülemeyeceği olasılığı gelirse de, burada yine de birtakım tanımlamalar önerilecektir. Tanımlamalar önermek kuşkusuz bilim çevrelerinin görevidir ancak önerilen tanımlamaların kabul edilebilirliği muhatapların değerlendirmelerinden önce mevcut bilgi ağının o tanımlamayı kendine uygun bulup bulmamasıyla bağlantılı olacaktır. Muhataplar tavırlarını önerilen tanımlamaların bilgi ağına uyup uymadığına göre belirleyeceklerdir. Önerilen tanımlamaların mevcut bilgi ağına uyması halinde o bilgi ağını iyi izleyen her muhatap (uzman muhatap) önerilen tanımlamayı kabul etme durumunda kalacaktır. Çünkü daha önce o tanımlamayı bilgi ağı içine alabilmiştir. Yok eğer önerilen tanımlama ağa uymuyorsa öneri sahibi ya da muhatap ne denli uğraşırlarsa uğraşsınlar, o tanımlama silinip gidecektir. Bu açıklamamız bize, aynı zamanda, aynı bilim dalında çalışanların birbirleriyle ilişki ve iletişimlerini o bilimin bilgi ağı dolayısıyla kurduklarının sayıltıldığını da göstermektedir.

Konuya ilişkin genel tavrımızı böyle belirttikten sonra, önerilerimizi sunmaya geçebiliriz. Uzun yıllar, sosyoloji yapan kişiler kuram, yaklaşım, yöntem, model, kavramsal çerçeve, teknik, mantık kuralları, akıl yürütme tarzı vb. gibi sözcükleri anlamlarını belirginleştirmeksizin kullanmışlardır. Sözkonusu anlam belirsizliği sorununu sadece Türkçe'de değil, yabancı dildeki sosyoloji yazılarında da gözlemlemek mümkündür. Bu sorunun çözümlenmesi için ilk girişimde bulunan kişi olarak Doğan Ergun'u görüyoruz. Doğan Ergun yöntem ve teknik arasındaki fark üzerinde önemle durmuş ve bu her iki sözcüğün de tekabül ettiği kavramların neler olması gerektiğini göstermiştir. Yöntem ve teknik arasındaki ayrımın bir benzerinin yöntem, yaklaşım ve kuram arasında da yapılmasının gerektiği açıktır. Sık sık işlevselci yöntem, işlevselci kuram, diyalektik yöntem, tümdengelim yöntemi, yapısalcı kuram, sistem kuramı, tarihi maddeci yöntem veya kuram gibi etiketlemeleri duyar ve kullanırız. Bir diğerimizle iletişimimizi doğrudan sözcükler kanalıyla tesis ettiğimizi düşündüğümüz sürece, sözcüklerimizin tekabül ettiği kavramları, o kavramların bil-

gi ağı içindeki yerini sorgulama kaygısına düşmememiz doğaldır. Ancak bir diğerimizle iletişimimizi bilgi ağı dolayımıyla kurmakta olduğumuzu düşünmeye başladığımızda, öncelikle, kullandığımız her sözcüğün teka-bül ettiği kavramı, o kavramın soyutluk düzlemini ve bağlamını dikkate almamızın gerektiği ortaya çıkmaktadır. Konuya böyle bakılınca, sözgeli-mi işlevselciliği hem yöntem, hem kuram, hem yaklaşım olarak adlandır-manın veya yapısalcılığı hem kuram, hem yöntem, hem yaklaşım olarak adlandırmanın doğru olmaması gereği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Doğru, söylenen sözün üzerine söz söylenen şeyle çakışması olduğuna göre ve yöntem, kuram yaklaşım vb. sözcükler de aynı bir şeyin farklı gör-rünümlerine değil fakat ayrı ayrı şeylere tekabül ettiğine göre, birbirleri yerine kullanılmamalarının gereği açıktır. Bu bağlamda, genel sosyoloji içinde işlevselcilik, yapısalcılık, organizmacılık, evrimcilik, tarihi madde-cilik, sistem, fenomenoloji, etnometodoloji, sembolik etkileşimcilik, yo-rumlayıcılık (interpretative) vb. birer kuram değil fakat birer yaklaşım adıdır. Ancak bu yaklaşımlar içinde çok sayıda kuram geliştirmek müm-kündür ve nitekim geliştirilmiştir de. İşlevselcilik içinde Parsons'ın Mer-ton'ın geliştirdiği toplum kuramları; Smelser'in, Lerner'in geliştirdiği mo-dernleşme kuramları (ki evrimci yaklaşımın etkilerini de taşırlar); Warner'in, Kingsley-Davis'in geliştirdikleri tabakalaşma kuramları; Dah-rendorf'un, Coser'in geliştirdiği çatışma kuramları bunlara birer örnektir. Tarihi maddeci yaklaşım içinde Marx'ın, Engels'in toplum (daha doğru bir ifadeyle üretim tarzı) kuramları; Marcuse'nin, Habermas'ın eleştirel kuramları geliştirilmiştir. Evrimci yaklaşım içinde Comte'un (ki organiz-macı yaklaşımın izlerini de taşır), Spencer'in kuramları; organizmacı yak-laşım içinde Ward'ın, Schaffle'nin kuramları; yapısalcılık içinde Levi-Strauss'un, Godelier'nin (ki tarihi maddeciliğin izlerini taşır) kuramları; fenomenoloji içinde Schutz'un, Berger ve Luckmann'un kuramları; sistem yaklaşımı içinde Scott ve Mitchell'in, Perrow'un kuramları; sembolik etki-leşimcilik içinde Becker'in, Goffman'ın kuramları; etnometodoloji içinde Garfinkel'in, Cicourel'in kuramları; yorumlayıcılık içinde "Weber'in, Rico-eur'un kuramları birer örnek olarak verilebilir. Bu örneklerden de görüle-ceği gibi, yaklaşımlar, içinde çeşitli kuramların geliştirilebilmesine izin ve imkan veren fakat aynı zamanda bu kuramların objelerini hangi açılardan, hangi ilişkiler içinde, hangi düzlemlerde görmeleri gerektiğini de be-lirleyen kavramsal bütünlüklerdir. Bu anlamda yaklaşımlar gerçekliğe ilişkin en genel sayılılar bütünü olarak da görülebilirler. Ve, her yakla-şım taraftarları, ki bunlar birer okul veya akımın savunucuları olarak nite-lendirilebilirler, o yaklaşımın temel sayılılarıyla uyumlu kuramlar üretir-ken, aynı zamanda, yaklaşımın gelişimine de katkıda bulunmuş olurlar. Örneğin Weber interpretatif yaklaşımın gelişimini uyarmıştır. Örneğin Merton'un latent-manifest işlev ayrımı işlevselciliğin sadece gözlemlene-bilenlerin incelenmelerine imkan veren bir yaklaşım olarak nitelendiril-mesinin doğru olmadığını göstermiştir. Veya, eleştirel kuram taraftarları tarihi maddeciliğin şematik etkileme-belirleme ilişkisi temelinde yorum-lanmasının yerinde olmadığını göstermişlerdir. Dahrendorf ve Coser'in kuramları işlevselciliğin çatışmayı açıklayamadığı tarzındaki-görüşlerin

eleştirilerini zayıflatan çalışmalardır. Ki buna bozuk işlev kavramını da ekleyebiliriz. Öte yandan Braudel başta olmak üzere tüm bir Annales Okulu mensuplarının çalışmaları yapısalcılığın nasıl bir nedensel açıklama getirebileceği sorusunun cevaplan olarak değerlendirilebilir. Aynı durum Godelier için de geçerlidir.

Yine bu konuyla bağlantılı olarak işaret edilmesi gereken diğer bir nokta ise, belirli epistemolojik tavır alışların belirli yöntemlerle özdeşleştirilmesidir. Bu bağlamda pozitivistimin işlevselcilik ile realizmin tarihi maddecilik ile veya konvensiyonalizmin aksiyoncu yaklaşımlar dediğimiz fenomenoloji, etnometodoloji, sembolik etkileşimcilik vb. ile birlikte ele alınmasının ve aralarında da kesin sınırlar çizilmesinin yerinde olmadığını düşünmekteyiz. Epistemolojik yaklaşımları birer yöntem olarak görüp her birini belirli bir sosyolojik yaklaşımın tamamlayıcı yöntem ilkesi gibi değerlendirmek yöntemin bilimdeki tanımıyla uyuşmamaktadır. Doğaya, topluma, bireye ilişkin doğru betimleme ve açıklamalarda bulunabilme hedefine ulaşabilmek için bilim adamının gerek yürüdüğü yol ve harcadığı çaba olarak, gerek yürüyeceği yolu ve harcayacağı çabayı önceden belirleyen bir kurallar topluluğu olarak tanımladığımız bilimsel yöntemi, sadece ve sadece kendi bakış açılarına göre 'doğru betimleme ve açıklamanın' nasıl olacağına işaret eden epistemolojik yaklaşımlar ile karıştırmanın, gerek bu yaklaşımların, gerek bilimsel yöntemin ne olduğunun açık seçik bir biçimde belirlenmemiş olmalarından ileri geldiğini düşünmüyoruz. Zira bilim adamı gerek benimseyeceği sosyolojik yaklaşımı gerek epistemolojik yaklaşımı kararlaştırmakta özgürdür. Yapısalcı yaklaşımın sonunda göstergebilime dayanması bunun tipik örneğidir.

Belirli epistemolojik yaklaşımların bilimsel yöntem olarak tanımlanıp belirli sosyolojik yaklaşımlara hasredilmesinin bir örneği olarak pozitivistim ile işlevselcilik arasında kurulan yakınlığı gösterebiliriz. "İşlevselci kuramın pozitivistik yöntemi kullandığı"nın ifade edenlere göre "pozitivistikler" gözlemlenebilen olgular dışında başka bir gerçekliğin varlığını kabul etmezler. İşlevselciler de zaten "davranışçı Amerikan sosyolojisinin bir devamı olduklarından, gözlenebilen sosyal olayların düzenli ilişkilerini ele alma yanlısıdır". O halde, "İşlevselciler pozitivistik yöntemi kullanırlar". Pozitivist yaklaşım ile işlevselci yaklaşım arasındaki bu ilişkinin herhangi bir bilimsel bilgi ağı dikkate alınmaksızın kurulduğu açıktır. Zira "pozitivistik" in yanlılığı bir yana, ne pozitivistimin bir yöntem ne işlevselciliğin bir kuram olmasının ötesinde, ne işlevselciler sosyal olguları gözlemlenenlerle sınırlarlar ne de pozitivistlerin gözlemlenebilen olgulara ağırlık vermelerinin nedeni, gözlemlenen dışındaki gerçeklik katlarının varolabileceğini kabul etmemeleridir.

Yazının başlangıcında belirtildiği gibi, sosyolojide kullanılan kimi kavramların tanımlanması bilimsel topluluğun ortak bir dil geliştirmesine olduğu kadar bilimin gelişmesine de katkıda bulunacaktır. Dileğimiz bilimsel bilgi ağı dolayısıyla tanımlanmış sosyolojik kavramların sayılarının giderek artmasıdır.

BİBLİYOGRAFYA

- Cuff, C. ve F. Payne (1984) *Perspectives in Sociology*, London, George Allen and Unwin.
- Çelebi, Nilgün (1983) "Yöntem Kavramı Üzerine", *Doğa ve Bilim*, 13, 14-19.
- (1986) "Bilimsel Araştırma Kuralları", *CUFEF Sosyal Bilimler Dergisi*, 7,47-59.
- Ergun, Doğan (1973) *Sosyoloji ve Tarih*, İstanbul, Yar.
- Feyerabend, Paul (1989) *Yönteme Hayır*, çev. Ahmet İnam, İstanbul, Ara.
- Keat, Russel ve John Urry (1980) *Social Theory as Science*, London, Routledge Kegan and Paul.
- Kuhn, Thomas (1979) *The Structure of Scientific Revolutions*, USA. University of Chicago Press.
- Rabinow, Paul ve William Sullivan (1990) *Toplumbilimlerinde Yorumcu Yaklaşım*, çev. Taha Parla, İstanbul, Hürriyet Vakfı.
- Ritzer, George (1988) *Sociological Theory*, New York, Alfred A. Knopf.